

"ולא יהא אכזרי מלמחול, אם לא שמכוין לטובת מבקש המחילה"

ישׁוב דברי הרמ"א באו"ח סימן תרו סעיף א*

א.

בדרך כלל, צריך אדם להעביר על מדותיו ולהיות נוח לרצות, ואם אדם חטא כלפיו וביקש ממנו מחילה, יש למחול לו בלב שלם ובנפש חפצה, וזו מידה שמאפיינת את עם ישראל "אבל הגויים ערלי הלב אינן כן, אלא ועברתו שמרה נצח, וכן הוא אומר על הגבעונים לפי שלא מחלו ולא נתפייסו והגבעונים לא מבני ישראל המה" (ורמב"ם הלכות תשובה פרק ב הלכה ז). אולם ישנם מצבים בהם אדם אינו צריך למחול לחבירו. וכן מצאנו לאחד מגדולי האמוראים, ר' חנינא בר חמא, שסרב למחול לרב על שפגע בו, אף שרב פייסו בערב יום הכיפורים שלוש עשרה שנים! וכך שנינו בגמרא (יומא פז, ב):

"רב הוה פסיק סידרא קמיה דרבי. אתא ר' חייא (וגם הוא היה חפץ לפסוק עמו, רש"י), הדר לרישא (חזר בשבילו לראש הפרשה, רש"י). עייל בר קפרא, הדר לרישא. אתא ר"ש ברבי, הדר לרישא. אתא ר' חנינא בר' חמא, אמר [רב] כולי האי נהדר וניזיל: לא הדר. איקפיד ר' חנינא. אזל רב לגביה תליסר מעלי יומי דכפורי ולא איפייס... ורבי חנינא היכי עביד הכי, והאמר רבא כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו? אלא ר' חנינא חלמא חזי ליה לרב דזקפוהו בדיקלא, וגמירי דכל דזקפוהו בדיקלא רישא הוי, אמר שמע מינה בעי למעבד רשותא, ולא איפייס כי היכי דליזיל ולגמר אורייתא בבבל".

ופירש רש"י ד"ה חלמא חזא ליה:

"ראה ר' חנינא חלום על רב שתלאוהו בדקל, והוא סימן נשיאות ראש וגדולה, ור' חנינא ראש ישיבה היה כדאמר רבי בשעת פטירתו 'חנינא בר חמא ישב בראש', וכשראה חלום זה על רב דאג למות, לפי שאין מלכות נוגעת בחברתה. אמר אדחיייה מהכא, ויברח לבבל מפני ושם יהיה ראש, ולא נדחין למות בשבילו".

* מאמר זה מוקדש לרפואת אאמו"ר הרב חיים מרדכי אליהו שליט"א בן שפרה רוחמה בתוך שאר חולי ישראל.

מבואר בגמרא, שלמרות שבדרך כלל צריך אדם להעביר על מדותיו ולמחול לחבירו, כשיש למוחל צורך בכך רשאי הוא שלא למחול. הרמ"א העתיק בדרכי משה הארוך על הטור גמרא זו כלשונה, אולם בהגהותיו לשו"ע (סימן תרו סעיף א) כתב הרמ"א: "והמוחל לא יהיה אכזרי מלמחול, אם לא שמכוין לטובת המבקש מחילה". ותמהו עליו רבים (ב"ח, ט"ז, גר"א, עטרת זקנים, מחצית השקל ועוד), שהרי רש"י פירש שר' חנינא סירב למחול לרב לטובת עצמו, שדאג שימות, ולא משום טובתו של רב, והיה הרמ"א צריך לומר: "והמוחל לא יהיה אכזרי מלמחול, אם לא שמכוין לטובת עצמו!"

ב.

הב"ח (תרו, ב) תירץ שהרמ"א פירש את הגמרא באופן אחר, וז"ל:

"ודע, דבגמרא פריך ור' חנינא היכי עביד הכי להיות אכזרי מלמחול, ופריק חלמא חזא ליה לרב דזקפוהו בדיקלא וכו'. משמע דכל היכא שהמוחל אינו עושה כן לאכזריות אלא לשום טעם, כגון שיש לו ריוח בזה, יכול לעשות כן. ובהגהות שלחן ערוך כתוב שיכול שלא ימחול כשמכוין לטובת המבקש מחילה, נראה שהיה מפרש ההוא עובדא דקאמר התם ר' חנינא 'שמע מינה בעי למיעבד רשותא' פירוש ויטילו עליו צרכי צבור, ולא איפייס כי היכי דליזיל ולגמר אורייתא בבל ולא יתבטל מדברי תורה, דלפי פירוש זה עשה כן ר' חנינא לטובתו של רב, ומשמע אבל לטובת המוחל עצמו אינו יכול לעשות כן. ואיני יודע היכן מצא פירוש זה, כי רש"י פירש בהיפך וכסברא הראשונה".

וכן כתב הגר"א בביאורו: "ומפרש [הרמ"א] מה שכתוב שם כי היכי דליזיל ולגמור וכו' משום טובתו של רב, דלא כפירוש רש"י שם, וכבר תמה ב"ח עליו מנא ליה לפרש דלא כרש"י". גם בעל מחצית השקל (על מג"א ס"ק ד) העיר על כך ש"אין זה דרך רמ"א לפרש מודעת עצמו דלא כפירש"י". ומפליא עוד יותר שהרמ"א לא התייחס כלל לדברי רש"י בעניין, והיה הרמ"א צריך לפחות לציין בדרכי משה שהוא מפרש את הגמרא באופן אחר מרש"י, ולבאר מדוע נטה מפירוש רש"י. כך שסתימת הרמ"א היא פלא.

ג.

אמנם יש להעיר שמבחינת לשון הגמרא, פירוש הרמ"א מתיישב יפה. ר' חנינא מטעים את סרובו להתפייס עם רב בכך ש"שמע מינה בעי למעבד רשותא, ולא איפייס כי היכי דליזיל ולגמר אורייתא בבבל". משמע שר' חנינא ראה תועלת בכך שרב ירד לבבל, שעל ידי זה לא יוטלו עליו צרכי ציבור ויוכל ללמוד תורה. וכל דברי

רש"י שר' חנינא דאג שמא ימות אינם מוזכרים להדיא בגמרא¹. אולם תמיהת הב"ח והגר"א במקומה עומדת: "מנא ליה לפרש דלא כרש"י?"
ואולי המקור לדברי הרמ"א הוא רבנו חננאל, שסתם וכתב: "ור' חנינא היכי עביד הכי. לית ליה הא דרבא דאמר כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו? אלא ר' חנינא חזא לחלמא דזקפיה לרב, ואמר אידחייה לבבל דליגמר אורייתא התם". מכך שסתם כלשון הגמרא משמע שמפרש כפירוש הרמ"א, שהדבר נעשה לטובתו של רב, שיוכל ללמוד תורה ללא הפרעה.

ד.

אולם נראה שגם אם ניתן למצוא בדברי רבנו חננאל פירוש זה, קשה לקבל את תרוצו של הב"ח שלכך התכווין הרמ"א. אילו הרמ"א היה מפרש אחרת מרש"י אין ספק שהוא היה רומז לכך ומסביר מדוע הוא נטה מפירוש רש"י².
אכן, הט"ז (תרו, ב) דוחה את תירוץ חמיו הב"ח, ומפרש את דברי הרמ"א באופן שיתאימו לפירוש רש"י בסוגיא. וז"ל:

"ולענ"ד דרמ"א מפרש ג"כ כרש"י, אלא דלמד ממנו לזה, כי היכי דשם לא מחל ר' חנינא בשביל הטעם שהיה לו, הכא נמי אם הוא מבקש לטובתו של המבקש כי היכי שיהיה נכנע לבו הערל הרשות בידו".

1 עוד יש להעיר שמדברי רש"י משמע שרב פייס את ר' חנינא אחר פטירתו של רבי (שקודם לכן לא היה ר' חנינא ראש ישיבה), וצריך לומר שהמעשה אירע לפני פטירתו של רבי, ובאותה שנה רבי נפטר, ובערב יום כיפור, כשבא רב לפייס את ר' חנינא הוא כבר היה ראש ישיבה. אולם צ"ע למה המתין רב מלפייס את רבי חנינא עד ערב יום כיפור, והרי חזקה על רב שפייס אותו בסמיכות לאותו מעשה, כדאמרינן (ברכות יט, א) "אם ראית ת"ח שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום, שודאי עשה תשובה" (והגמרא שאמרה "אזל לגבי תליסר מעלי יומי דכיפורי" מונה רק את הפעמים שהלך אליו במיוחד בערב יום הכיפורים). ולפי רש"י צ"ע מדוע לא מחל לו ר' חנינא קודם שהתמנה לראש ישיבה? וראיתי שכבר הקשה כעין זה בספר נזירות שמשון על השו"ע (להגאון שמשון חסיד ז"ל בעל תורת חיים על המשניות, נדפס בשו"ע מהדורת טלמן) וז"ל (סימן תרו): "אם לא שמכוין לטובת המבקש מחילה - נראה כן בגמרא, דלא כרש"י שפירש שר' חנינא היה כבר ראש ישיבה, דהא בכתובות דף קג ובשבת נט איתא דרב הוי בבבל כי יתיב ר' חנינא בראש ולוי אתא לבבל. גם בריש סנהדרין איתא דרב נחית לבבל ונטל רשות מרבי להורות ואחר מות רבי יתיב ר' אפס קודם ר' חנינא. גם בספר יוחסין איתא שר' חנינא היה ראש רק עשר שנים, ובגמרא איתא שרב הלך לפייסו י"ג מעלי יומי דכיפורי. אלא על כרחך זה היה בימי רבי, ור' חנינא חשיב לטובת רב ששם יהיה לראש ובא"י לא היה אפשר בשביל רבי, משא"כ בבבל שהיו כמה ישיבות". וכדי ליישב דברי רש"י צריך לומר שהמעשה והפיוס היו לפני פטירתו של רבי, קודם שירד רב לבבל וקודם שהתמנה ר' חנינא לראש ישיבה, אך רבי חנינא כבר ידע שרבי עתיד למנותו ראש ישיבה, ולכן נמנע מלמחול לרב (אולם מלשון רש"י משמע קצת שר' חנינא כבר היה ראש ישיבה בשעה שרב פייסו, וצריך לדחוק קצת בלשון רש"י).

2 גם קשה להניח שפירוש רבנו חננאל היה מצוי לפני הרמ"א.

אולם דבריו צ"ע: מדוע השמיט הרמ"א את הדין המפורש בגמרא, וכתב רק את הדין נוסף שנלמד ממנו?³ ביחוד שכפי שציין הב"ח, החידוש העולה מהגמרא לפי פירוש רש"י הוא גדול יותר מהחידוש שכתב הרמ"א, שלפי רש"י מותר להימנע מלמחול גם לטובת המוחל, ולפי הרמ"א משמע שמוותר להימנע מלמחול רק כשיש בזה טובה למבקש המחילה" אבל לטובת המוחל עצמו אינו יכול לעשות כן"⁴ ולשון הב"ח:

ה.

נראה שכדי ליישב את דברי הרמ"א, יש להעיר על קושי בפירושו של רש"י. כפי שכבר הערנו לעיל (אות ב) לכאורה מפורש בגמרא להדיא שר' חנינא סרב למחול לרב משום טובתו של רב שיוכל ללמוד תורה בבבל, ולא משמע כלל שר' חנינא חפץ שרב יהיה ראש בבבל, כפי שכתב רש"י, שאז היתה הגמרא צריכה להשתמש באותה מטבע לשון ולומר: "שמע מינה בעי למעבד רשותא, ולא איפייס כי היכי דליזיל ולעבד רשותא בבבל". וצ"ע מדוע רש"י דחק בפירושו, ולא פירש כפשט לשון הגמרא?

אולם עיין בהגהות הב"ח (אות א) שישנם ספרים שאינם גורסים בגמרא את המילים: "שמע מינה בעי למעבד רשותא, ולא איפייס כי היכי דליזיל ולגמר אורייתא בבבל", ותחת זה גורסים: "אמר אדחייה ולא נדחיין". והעיר הב"ח שכן משמע מפירוש רש"י. ולפי גרסה זו דברי רש"י מיושבים, שבגמ' לא מוזכר שדחיית רב לבבל היתה "דלגמר אורייתא בבבל", אלא משמע שהדחיה היתה רק לטובת ר' חנינא, כפי שאמר ר' חנינא בעצמו: עדיף שאדחה את רב מאשר שאדחה מפניו. ומה שכתב רש"י שרב יהיה ראש בבבל, זהו משום שדברי החלום צריכים להתקיים באיזה אופן.

ונראה ברור שכך היתה גרסת רש"י; רש"י שילב בפירושו את המילים "אדחייה ולא נדחיין", וכתב (ד"ה חלמא): "אמר אדחייה מהכא, ויברח לבבל מפני ושם יהיה ראש, ולא נדחין למות בשבילי". וברור שרש"י התכוון לפרש את לשון הגמרא. וברש"י שבעין יעקב במילים 'ואמר אדחייה' מתחיל דיבור חדש, ומוכח שזהו העתק לשון הגמרא, וזו היתה גרסת הגמרא לפי רש"י.

על פי זה נראה שמחלוקת רש"י והרמ"א תלויה בגרסאות השונות בגמרא. לפי הגרסה המופיעה לפנינו⁵ יש לפרש הסוגיא כפי שהציע הב"ח שר' חנינא סירב

- 3 וכן הקשה בעל מחצית השקל (על מג"א תרו, ד): "וזה לענ"ד דחוק דאם כן היכי שביק רמ"א דין המוזכר להדיא בגמרא לפירש"י ולא הביאו, ודין חדש שהוציא מסברא מעתיק ומביא".
- 4 אולם עיין פר"ח (על סימן זה) שלדעתו אין חילוק בין אם הסירוב למחול הוא לצורך מבקש המחילה לבין אם הסירוב הוא לצורך המוחל, וכן משמע מהמג"א (ס"ק ד), ועיין בהגהות רע"א על המג"א.
- 5 ונראה שכן היא גם גרסת רבנו חננאל, שכתב: "ר' חנינא חזא לחלמא דזקפיה לרב ואמר אידחייה לבבל דליגמר אורייתא התם".

להתפייס לטובתו של רב"כ כי היכי דליזיל ולגמר אורייתא בבבל". אולם לפי גרסת רש"י ר' חנינא סירב להתפייס לטובת עצמו, שאמר: עדיף שאדחה את רב, מאשר שאדחה מפניו.

ו.

על פי כל זה דברי הרמ"א מיושבים. כפי שכבר כתבנו לעיל, הרמ"א ציטט בדרכי משה הארוך את לשון הגמרא. הוא גורס שם כגרסה המופיעה לפנינו: "שמע מינה בעי למיעבד רשותא ולא איפייס כי היכא דליזיל ולגמר אורייתא בבבל". משמע שכל ההיתר להימנע מלמחול הוא רק כשיש בזה תועלת למבקש המחילה, וכך פסק בהגהותיו לשו"ע, ולחידושו של רש"י שניתן לסרב מלמחול גם לטובת המוחל אין מקור לפי גרסתו.

בזה מיושבות קושייית הב"ח והגר"א: "היכן מצא פירוש זה?" (ב"ח), "ומנליה לפרש דלא כרש"י?" (גר"א). הרמ"א הבין שפירוש רש"י תלוי בגרסתו בגמרא, אך לפי גרסתנו (שיש לה בית אב בראשונים) מפורש שר' חנינא סירב להתפייס לטובתו של רב, כדי שירד לבבל ויהיה פנוי ללמוד תורה. נמצא שהרמ"א לא חלק מדעתו על רש"י, וגם לא פירש את הגמרא באופן אחר מרש"י מדעתו, הוא רק פסק כפי שמשמע בגמרא להלכה כפי גרסתו אותה ציטט בפירושו, ולא כפי גרסת רש"י. בזה גם מיושב מדוע הרמ"א לא ציין שהוא מפרש את הגמרא בשונה מרש"י. בכך שבדרכי משה הוא העתיק את הגמרא כפי גרסתו, ולא כפי גרסת רש"י, הוא רמז שהוא אינו פוסק את הגמרא כפי גרסת רש"י.

ונראה שהרמ"א העדיף את הגרסה שהייתה לפנינו משום שהדין שמותר להימנע מלמחול לצורך מבקש המחילה נכון לפי כל הגרסאות, שהרי לפי גרסת רש"י אפילו כשאין תועלת למבקש מחילה אלא למוחל מותר שלא להתפייס, וכ"ש כשיש תועלת למבקש המחילה. לעומת זאת הדין העולה מגרסת רש"י שמותר שלא להתפייס כשיש בזה תועלת למוחל אינו נכון לפי גרסת הרמ"א⁶.

6 ראוי להעיר שבדקדוקי סופרים (חלק ההגהות אות ר) מובאות כמה גרסאות לגמרא הנ"ל, ומכלל הדברים שם עולה שישנם שלושה פרושים נוספים בסוגיא: ישנה גרסא שלפיה ר' חנינא ראה בחלומו שרב יתמנה לראש בבבל, ולפי זה ר' חנינא לא חשש כלל שידחה מחמת רב, וסירובו למחול לרב היה לתועלתו של רב, שירד לבבל ויזכה להתמנות שם לראש. ישנה גרסא שלפיה ר' חנינא רצה שרב ירד לבבל לתועלתם של בני בבל, שיזכו ללמוד תורה מפי רב (ולפי זה מתחדש שמותר להימנע מלמחול גם לתועלתם של אנשים אחרים). ולגרסת המיוחס לרגמ"ה ר' חנינא ראה שרב עתיד לרדת לבבל, וכדי שרב ישאר בא"י וימשיך ללמוד תורה הוא נמנע מלמחול לו (היפך כל הפירושים שנאמרו עד כה, שסירובו למחול גרם לרדת לבבל), וע"י זה רב נשאר בא"י עוד שלוש עשרה שנים (ולפירוש זה משמע שרב נשאר כמה שנים בארץ ישראל רק כדי לנסות ולפייס את ר' חנינא).